

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва

Администрация муниципального района «Кызылский кожуун»

Республики Тыва

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

Баян-Колская средняя общеобразовательная школа

им. Долчанмаа Б-К. Ш.

РАССМОТРЕНА

Руководителем ШУМО

 /С.В.Бошкажык/

от «28» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНА

Заместитель директора школы
по УВР

 /С.К.Чанзынмаа/

Приказ № 47 от
«29» августа 2023 г.

Ш.А.Токсун/

Приказ № 47 от
«29» августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 5 классов

Составитель:

Чанзынмаа Саяна Кагай-ооловна,
учитель родного (тувинского) языка

с. Баян-Кол, 2023

Кол ниити өөредилгениң 5 класстарына

«Төрөөн чогаал» эртемине Федералдыг ажилчын программа»

1. «Төрөөн (тыва) чогаал» эртемине Федералдыг ажилчын программы («Төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программы) тыва дылын эки билир уругларга таарыштыр кылдырган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, тыва чогаал программанын шиңгээткениниң тнңнелдерин киирген.
2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемине өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шиңгээткениниң тнңнелдерин киирген.
3. Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде ортумак ниити өөредилгеде класс бнрнзнге албан өөредирин снмелээн чогаалдарның даңзызын тодараткан.
4. Ортумак ниити өөредилгеге тыва чогаалды шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, ол ышкаш өөредилге чылында шиңгээткен турар ужурлуг предметтиг тнңнелдерни программада киирген.
5. Тайылбыр бижик.

Программа башкыларга өөредилге адырында чаа үениң педагогиктиг болгаш методиктиг угланыышкыннарын чугулалап, ажилчын программа тургузуп ажилдаарына методиктиг дуза көргнзер сорулгалыг ажилдап кылдырган.

Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дуңмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдырган, эртемине десдараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгеини углаан. Кижилерге ынак болурунга, тыва чоннуң культуразын суртаалдаарына, янзы-бнрн чоннарның дылын, ёзу-чаңчылын хннднлээрине, найыралдыг харылзаа тудуп чурттаарын хевирлээрине, делегейге тайбыңны чарлап делгередириге, өзнп орап салгалды кижизидерине тыва литератураның салдары улуг. Ол Бнгрн-российжи нне кылдыр санаттынып турар.

Өөредилгениң аңгы-аңгы чадаларына, уругларның назы-харына, сонургалдарына днштнр чечен чогаал – уран чнлднң хевири дээрзин шингээдири Программада кириген. Уран чнлднң бнн хевирлери-биле бир дөмей чогаалдыңөзээн автор – чечен чогаал (сөзнглел) – номчукчу деп билиишкиннер тургузуп турар.

Тыва чогаал эртеми уругларны чаагай нзел-бодалдарлыг болурун, эстетиктиг көрнжнн хевирлээр, ном-дептерге сонургалдыг, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга ынак, ужур-чурумга кижизидер. Чнвени хөй талалыг шингээдири, делгем билиглиг, аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай болурун хевирлээр.

Тыва чогаалды төөгн болгаш ёзу-чаңчылдарга даянып өөредирин программада нндезин кылдыр алган. Тыва чоннуң улусчу кижизидилгезин, ёзу-чаңчылдарын, чаңчылчаан ажил-ижин, делегейге көрнншкнннн илереткен чогаалдарны уругларга таныштыарын болгаш сайгарып өөренирин кичээнгейге алган. Амыдыралдың бнн байдалдарында амыдырап-чурттаарына уругларны белеткээрин чугулага ап турар.

Тыва чогаал эртеминиң ужур-уткалыг кезээнде аас чогаалының жанрларын, тыва чогаалчыларның кижизидилгеге салдарлыг чогаалдарын, ол ышкаш Россия болгаш делегей чоннарының, Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва дылче очулдурган чогаалдары кирип турар.

Эрте-бурунгу шнлнк тургузуглуг «хам алгыштары» деп билигни программада бир дугаар кириген. Алгыш-йөрээлдерде, хам алгыштарында национал-төөгнлн болуушкуннар, нндезин ёзучаңчылдар кирген дээрзин уруглар өөренири. Россияда хөй аймак чоннуң төөгн-культурлуг амыдыралын, чараш мөзн-шынарын болгаш чаңчылдарын көргнскен аас чогаалының хевирлерин, чечен чогаалын шингээдири улуг кижизидикчи болгаш өөредиглиг салдарлыг. 5-8 класстарга тыва литератураны жанр, аймак болгаш проблема-тематиктиг принциптерге даянып өөредир болгаш мөөннеп шингээдири снмелээн. 9 класска тыва чогаалды төөгн-биле холбап, төөгн-литературлуг принципке даянып өөредир: эртебурунгу тнрк бижимел тураскаалдар, орхон-енисей бижимелдери, XX вектиң тыва чогаалы, XXI вектиң бирги чартыының чогаалдары.

Тыва чогаал эртемин өөредириниң ужур-уткалыг кезээ. Улустуң аас чогаалы: нлегер домактар, чечен сөстөр, улустуң ырылары, кожамыктар, тывызыктар, тоолчургу чугаалар, төөгн чугаалар, йөрээлдер, хам алгыштары, тоолдар, маадырлыг тоолдар (эпос); эрте-бурунгу тнрк бижимел тураскаалдар; тыва чогаал проза, поэзия, драматургия; Россия чоннарының чогаалы, делегей чоннарының чогаалдары; литература теориязы (шингээдири ужурлуг ниити билиглер).

Тыва чогаал эртемин өөредир дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган: уругларның номчулгага сонuurгалын бедидер, номчулга болгаш чугаа культуразынга өөредир чоннуң аас чогаалының чараш мөзн-шынарынга хамааржыр ннелерни билир кижилер болуп хевирлеттинеринге чаңчыктырары; номчаан чннлнннң утказын билип, тайылбырлап, сайгарып, шын ннелеп турары, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажилдарны кннседири; 3 амыдыралды чечен чогаалда көргнскенин сеткил-сагыжы-биле хнлээп, медеделдии-биле угаап, ханы сайгарып, болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап, өскелерниң туружун билип, чечен чогаалда амыдыралды көргнскен онзагай арга, чонунуң чаңчылчаан ажил-хожулун, чуртталгазын көргнскен нне дээрзин билиндирери; бодунуң болгаш өске чоннарның нндезин ёзу-чаңчылдарынга, чечен чогаалынга хннднткелдиг, кижиге ынак, хамааты болгаш патриотчу бот-меделери бедик кижиниң ниити сайзыраарынга чогаалдың ужур-дузазын суртаалдап, бот-тускайлаң номчуттунарынга сонuurгалдыг болурун кижизидер.

Тыва чогаалды шингээдиринге снмелеп турар шактар саны - 340 шак: 5 класска - 68 шак (неделяда 2 шак), 6 класска - 68 шак (неделяда 2 шак), 7 класска - 68 шак (неделяда 2 шак), 8 класска - 68 шак (неделяда 2 шак), 9 класска - 68 шак (неделяда 2 шак).

11. Тыва чогаал эртеминиң программанын ортумак ниити өөредилгеге шингээткениниң түннелдери.

Ортумак ниити өөредилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртеминиң программанын шингээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң тннелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге: хамааты кижиниң хнлээлгелерин кннседириге болгаш эргелерин боттандырарынга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарынга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыынга хннднткелдиг болуру, өг-бнле херээниң, өөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажил-херээнге идепкейлиг болуру, амыдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри; херекчок кыдыкы көрнштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыынга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарынга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарның кижиниң чуртталгазынга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хнлээлгелериниң дугайында билер, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чнднлгеснзглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бнрн чоннар аразынга бодун алдынарының чижээн, днрнмнн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары; чогаалдарда чижектерге

даянып алгаш, школаның бот-билчишкинниг, бот-деткижишкинниг чаагай нзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бнрн хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) патриотчу кижизидилге: чнднлге-снзнтглели аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кежигннн мен деп медереп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгн, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгнзннге, культуразынга сонuurгалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле чоокшулаштыр өөренирин медереп билири; бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чннлннде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш кнш-ажылчы чедишкиннерин ннелиг чннлдер кылдыр сагып чорууру; Россияның ыдыктыг чннлдеринге – символдарга, кнрнне байырлалдарынга, төөгн болгаш бойдус өнчнзннге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бнрн аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарынга хннднткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзн-шынар кижизидилгези: утка-шынары ннелиг чннлдерге, оларга хамаарышкан днрнмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарынга дннштнр чогаал маадырларының аажы-чаңынга болгаш ажыл-херээнге ннелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири; мөзн-шынар болгаш эрге-хоойлу днрнмнеринге дннштнр бодунуң хөделишкиннериниң уржуксалдарларын медереп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңынга, ажыл-херээнге ннелел бээри; ниитилелге удур хөделишкиннерни хнлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге: уран чннлднң хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шингээдири, уран чннлднң хевирлериниң, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынныг салдарлыын билири; чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчишкин аргазы деп медереп билири; аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунуң болгаш делегей уран чннлнннн ннезин билири; уран чннлднң янзы-бнрн хевирлеринге бодунуң хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, кншдамыр кижизидилгези: бодунуң амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыгдаа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының ннезиниң уг-шиин билири, харысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-

силиг болурунун днрнмнерин сагыыры, өөредилгенин болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири; багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чннлдерниң кижиниң угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бнрн медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктуң днрнмнерин сагыырын медереп билири; ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының незинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап незинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири; 13 чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың нннп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның нлегеринден эскерип, медереп билири;

б) кнш-ажыл кижизидилге: өг-бнлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланыышкынның сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажылды планнап, кннсидиринге харыысалгалыы; чогаалдардан билип алганы янзы-бнрн мергежилдерге сонuurгалы, ажылдаар мергежилин шын шилип билири; амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң уjur-дузазын, ооң ажыктыын медерелдии-биле билип турары; шиңгээдир мергежилинге өөренип, днрген чаңчыгары; тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, кнш-ажылга хннднткелдиг болуру, ооң тнңнелдери кандыг болурунга сонuurгалды, бодунуң кнзелдеринге дннштнр келир неде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) экологтуг кижизидилге: экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин ннелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин тнңнеп болгаш ннелеп билири; бойдус камгалаар èзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири; бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хнрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан днрнмнерни сагыырын медереп билири; технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шиңгээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем нндезинниг угаап шиңгээдишкинни билири: өөрөнгө болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдиң амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хнрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып

билири; төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдириниң кол аргазы дээрзин билири; чогаал эртеминиң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын кннседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки тнңнелдиг кннседирин билири;

9) ниитилелде, бойдушта өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып билири: 14 хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлнктерге, каттыжылгаларга, өг-бнлеге шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, днрнмнерни сагыыры, хнлээлгени кннседири, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири; кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын нлежип, кады демнежип, шиитпир ннднржнп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билер чннлнн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң аргадуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири; чогаалда омур-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билирин болгаш четпезин медеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры; кол билиг, терминер болгаш концепцияда билиишкиннерге дннштнр бот-тускайлаң ажылдап билири; ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири; долгандыр хнрээлелге хамаарышкан чөрнлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири; амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдиң днвнрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

Ортумак ниити өөредилгеде тыва чогаалды шингээткен тнңнелинде өөредилгениң угаап шингээдир, харылзаажылга чорудар, башкарылгалыг бннн талалыг кылдыныгларын чорудуп база демнежип ажылдаарын билири өөреникчилерге хевирлеттинер.

11.2.1. Өөредилгени угаап шингээдириниң бннн талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар дараазында логиктиг хөделиишкиннер өөреникчилерге хевирлеттинер: объектилерниң (уран-чечен болгаш өөредилге сөзнглелдери, чогаал маадырлары болгаш оон-даа өске чннлдер) болгаш болуушкуннарның (чечен чогаалда угланыышкыннар, төөгн-литературлуг хөгжнлде чадалар) боттуг демдектерин илередип болгаш сайгарып билири; литературлуг сайгарылганы чорудуп билири, билигни тнңнээр, деңнээр, сайгарылга кылыр нндезиннерин болгаш негелделерин тодарадып билири;

сорулгага дүгүштүр сайгарып турары чогаал сөзүгүлелинде барымдааларның болгаш хайгааралдарның нүдизинин, чөрүшкээн деңнээри, тнңнелдер тодарадыр негелделерин илередип билири; салдырган сорулганы кнңседиригге медээлер болгаш барымдааларның эвээш бооп турарын илередири; 15 литературлуг угланыышкыннар, оларның хөгжүлдэзи, чогаалда болуушкуннарның чылдагаан болгаш тнңнелин илередири, дедукциялыг болгаш индукциялыг угаалгаларга база оларның аразында харылзаалыын даап бодаан угаалгага даянып, тнңнел нндүрери; янзы-бүрү сөзүгүлелдер-биле ажылдаарының өөредиглиг сорулгаларын бот-тускайлаң шилип (айтырыгны шиитпирлээринин каш янзы аргаларын деңнээри, бодунуң шиитпирлеп нндүргени каш янзы негелделеринин иштинден тааржырын шилип алыры) билири. 11.2.2. Өөредилгениң угаап шнңгээдиринин бүтүн талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылы-чорудулгазын кнңседип билири өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр: сайгарар айтырыгларны литературлуг билиглер шинчилээринин нүдизини кылдыр ажыглаары; шинчилел ажылының эки тнңнелдиг болурун, херек кырында бар барымдааларның болгаш шинчилээр ажылдарның харылзаалыын бот-тускайлаң тодарадып билири; алыс шынга днңжнп турар бодунуң болгаш өскелерниң бодалын, туружун, санал-оналын барымдаалыг, эртем даап бодаашкынныг тургузуп билири; чогаалда болуушкуннарның, чөрүлдээлерниң аразында чылдагаан-тнңнел харылзаалыын болгаш хамаарылгалыын тургузуп алганы план ёзугаар шинчилээри; шинчилелден (эксперимент) ннңен медээниң херек кырында ажыглаттынып болурун болгаш нндизинниг шынныын ннелеп билири; кылдырган хайгааралдардан, шинчилел ажылды кылыр дуржулгалыындан тнңнелди болгаш ниити тнңнээшкынни бот-тускайлаң илередип билир; алган тнңнелдерни бадыткалдарлыг ннелээр аргаларны ажыглап билири; чогаалдан нннндүрлерде, болуушкуннарда чоокшулакшак азы дөмей болуушкуннарны, оларның уржуктарын баш бурунгаар даап чугаалаар, ол ышкаш тургустунуп келген байдалдарда саналоналын таныштырар, болуушкунну тайылбырлаар.

Өөредилгениң угаап шнңгээдиринин бүтүн талалыг кылдыныглар кезээнде кирип турар медээ-биле ажылдаары өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр: бот-тускайлаң дилеп, шнңгүштүрнп, чаңгыс аайлап, сайгарып болгаш бар медээни өөредилгеге ажыглаары-биле шилип билири, ук медээлерни таныштырып, өскертип билири; өөредилгениң сорулгазынга днңштүр шинчилел ажылдарын азы өске-даа медээни таныштырарда, иллюстрациялар, схемалар, диаграммалар, оон-даа өске графиктиг чуруктарны таныштырар таарымчалыг арганы бот-тускайлаң шилип, шинчилээр ужурлуг ажылдарга шын ажыглап билири; чечен чогаал база өске-даа медээ дугайын таныштырар аргаларның нлегерлерин шилиир болгаш янзы-бүрү медээлерни сайгарып, тайылбырлап билири; 16 янзы-бүрү медээлерден алдынган нндизиннерде дөмей барымдааларны (ол-ла бодалды, тайылбырны бадыткап азы буруу шаап

турары) тывар; чогаал сайгарарынга башкының саналдааны азы бодунуң тургусканы негелделерни кннседиринге янзы-бнрн медээлерге даяныры идегелдиг дээрзин ннелээри; янзы-бнрн медээлер-биле билдилиг ажылдап шыдаар арга-шинээ (номнар, өөредилге номнары, справочниктер, энциклопедиялар, каталогтар, словарьлар, CD-Rom, Интернет).

Өөредилгениң харылзааа чорудар бнрн талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар харылзажып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер: бодунуң бодалын, туружун өске кижилерге билдингир илередип шыдаар, сеткил-сагыш хайныышкынынныг чугаа незинде туружун таарыштыр илередип, сорулгазынга дннштнр аас болгаш бижимел ажылдарны кннседири; аас чугаага харылзажыр аргаларны болгаш социал им-демдектерниң утказын билир, чөрнлдээлиг байдалдарның нндезинин чечен чогаалдар-биле деңнеп, тодарадып шыдаар, маргылдаалыг байдалдарны чавырап дугуржулгалыгы; өскелерниң сагыш-сеткилин билири, чугаалажып турар кижизинге хннднлелдиг, чөпшээрешпейн турарын таарымчалыг саналдаары, кичээлдин азы маргылдаалыг чугааның темазын шиитпирлээринге айтырыгларны эп-чөптнр салып билири, өскелерни деткири; бодалдарын өскелерниң бодалдары-биле деңнээр, карышкактыг болгаш дөмей туруштарны тывары; литературлуг сайгарылга кылыр дуржулгазынга, шинчилел, төлевилел кылып билиринге даянып, кннсеткен ажылын хөйинн мурнунга таныштырары; таныштырылганың сорулгаларынга база дыңнакчыларга дннштнр, илеткээринин хемчээлин, аргазын бот-тускайлаң шилип билир, чуруктарлыг бижимел сөзнглелдерни деңнеп, чедимчелиг таныштырып билири.

Өөредилгениң башкарылгалыг бнрн талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодунуң ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдап билири өөреникчилерниң таарыштыр ажылдап билирин хевирлээр: чечен чогаалдарда теманы, болуушкуннарны сайгарып, өөредилге болгаш амыдыралчы байдалдарда канчаар шиитпирлээрин илередип; бот-тускайлаң, бичии азы ниити бөлнкке шиитпир хнлээп ап тура, янзы-бнрн көрнштерниң (туруштарның) ужур-утказын, уг-шиин тодарадып билири; сорулгага дннштнр онаалганы азы оон кезек чамдыын кннседиринге таарыштыр тургусканы ажылдың чурум ьзугаар планын бот-тускайлаң тургузуп билири, бодунда бар билиинге болгаш арга-шинээнге дннштнр онаалганы кннседирин тайылбырлап көргнзери; чогаалды, сөзнглелди сайгарар ажылдың, ол ышкаш амыдарап-чурттаарының, планын тургузары, сайгарылга кылыр арга-дуржулгазынга даянып, саналдап турар планын эдип-чазап билири; 17 шилип алган шиитпири болгаш хнлээп алганы ажылы дээш харыысалганы алыры.

Өөредилгениң башкарылгалыг бнрн талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бот хыналданы

чорудары, сорук киришикини, бодун болгаш өскелерни шын билип турары өөреникчилерниң таарыштырып ажылдаар

арга-шинээн хевирлээр: чогаал эртемийн шингээдиринг бот-идепкейлиг болуру, ажылынга хамаарыштыр бот-хыналда кылыры база бот-ннелел бээр аргаларны ажыглап билири; өөрөдигениң байдалын шын ннелээри болгаш ону өскерттип болурунун планын снмелээри; өөрөдигениң сорулгазын боттандырада, бар нлегер-чижектерни, бергедээшкиннер тургузуп болгу дег байдалдарны чугулага алыры, снмелерни барымдаага ап, таарыштырып ажылдаарын чугулалаары; ажылдың чедишкинниг, чедимче чок тнңнелдиг бооп болурунун чылдагааннарын тайылбырлаар, алган арга-дуржулгазынга ннелелди бээри, тургустунган байдалдарда шын, таарымчалыг ннелелди салып билири; чаа байдалдарның, өскерлип турар болуушкуннарның, ол ышкаш илереттинген чазыгларның, тургустунуп турган бергедээшкиннерни нндезинге ап, эдилге-чазалга кылыры, тнңнелдерниң сорулга болгаш негелделерге днтжнп турарын шын ннелээри; бодунун сагыш-сеткил байдалын болгаш өскелерниң иштики байдалын тус-тус деңнеп, ылгалын тодарадып болгаш башкарып билири; сагыш-сеткил байдалын тодарадып, ооң чылдагаанын сайгарып билири; чечен чогаалда чижектерни сайгарып тура, бодун өске кижиниң орнунга салып билири, өске кижиниң кылып турар хөделишкуннериниң чылдагаанын болгаш бодалын билип турары; бодунун сеткил-сагыш илерээшкинин таарыштырып билири; чогаал маадырларының аразында харылзааларны сайгарып тура, өске кижиге, ооң бодалынга, санал-оналынга медерелдиг хамаарылгазы; боду, ол ышкаш өске кижиге база чазып болур дээрзин медереп билири; бодун болгаш өскелерни буруу шаап, кочулааашкын чок хнлээп билири; бодунга болгаш өскелерге ажык сеткилдиг болурун медереп билири; долгандыр бнҗн байдалды хыналдага ап шыдавас дээрзин медереп билири.

Кады ажылдаарының дараазында мергежилдери өөреникчилерге хевирлеттинер: тыва чогаал кичээлдеринге тодаргай чидиг айтырыгны шиитпирлээринге команда-биле (ийилеп, бөлнктеп, ниити) болгаш хуузунда ажылдаарын билир, ажыктыг талаларын шилип турар, салдынган сорулганы кнҗсидирде, хөй-биле ажылдаарының чугулазын нндезинниг бадыткап билири; 18 өөрөдигениң демнежип ажылдаар сорулгазын, ону чедип алыры-биле ниити ажылдаарын чорудуп билири: хуузунда даалгаларны хуваар, аразында дугуржуп аар, кады ажылдаарының аргаларын, чорудуун болгаш тнңнелин сайгарары; элээн каш кижилерниң бодалдарын тнңнээринге, башкараарынга, даалгалар кнҗсидиринге, өскелерни дыңнап билиринге белени; сонуургал болгаш кады ажылдаары эштери-биле харылзаалыын барымдаалап, тыва чогаал кичээлдеринге демнежип ажылдаарын планнап билири, демнежилге незинде бодунун амы-хууда киржилгезин тодарадыры, бөлнктеп ниити ажылдаарынга команда кижигннериниң аразында ажылдарны хуваары; ниити ажылда бодунун кезээн кнҗсидир, ооң эки шынарлыг болурун чедип алыры, ол ышкаш команданың өске кижигннери-биле ажылын таарыштырып билири; кады ажылдажылга незинде ниити бөлнкке бодунун

ажылының шынарын негелде ʒзугаар ннелеп билири; даанган ажылдарын боттандыраp сорулгазынга дннштнр командада кижн бнрнзннн эки тнцнел чедип алыр дээш киирген нлнн децнээри, харыысалгалыын болгаш бөнке кннсеткен ажылды тнцнээринге белени.

6. 5-ки класска өөредилгениң ужур-утказы.

6.1. Ном дугайында сөс 6.1.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары. С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Ном». Ю.Ш. Кюнзегеш. «Сиген шөлннде». 6.1.2. Тыва чогаалчыларның прозазы. С.А. Сарыг-оол. «Эдер амытаннар» («Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалдан нзнндн). 6.2. Эгээртинемес эртинне байлак – аас чогаалы. 6.2.1. Улустун аас чогаалы. Тоолдар. Аас чогаалының биче хевирлери. Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар. Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай». Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол», «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы». Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс», «Кускун биле Үгү». 6.2.2. Россия чоннарының чогаалы. Делегей литературазы. Леонардо да Винчи. Притчалар «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан (очул. Б.О. Казырыкпай). Бурят улустун аас чогаалы. Триада – айтырыг хевиринде киирген тускай кыска тывызык. 6.3. Аас чогаалындан ужукталгаш... 6.3.1. Тыва чогаалчыларның прозазы. К-Э.К. Кудажы. «Кым эң ажыктыгыл?». М.С. Эргеп. «Чартык арбай», «Хек чнге ыраажы болганыл?». С.С. Снрнн-оол. «Карактар дугайында маргылдаа». 4 Ч.М. Чнлднм. «Тарааның тывылганы». О.О. Сувакпит. Басня «Арзылаң биле Пар». С. С. Серен. Басня «Ном биле Портфель». 6.3.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы. И.А. Крылов. Басня «Каарган болгаш Дилги» (очул. С.А. Сарыг-оолдуу). Л.Х. Иргит. Басня «Теве». Шоодуглуг чогаалдар. 6.4. Чаштар делегейи. 6.4.1. Тыва чогаалчыларның прозазы. Л.Б. Чадамба. Тоожу «Аян-чорук» (шилиттинген эгелер). М.К. Өлчей-оол. Чечен чугаа «Хөөрээрниң чугаалары». О.К. Саган-оол. Чечен чугаа «Эжишкилер» (шилиттинген эгелер). О.О. Сувакпит. Чечен чугаа «Аът чарыжы». М.С. Эргеп. Тоожу «Өднгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер). Ш.М. Суван. Тоожу «Кара-Баштыг» (шилиттинген нзнндн). 6.4.2. Тыва шнлнкчнлерниң чогаалдары. Р.Д. Лудуп. Шнлнк «Таваар, маажым бадып келгеш». 6.5. Хуулгаазынар делегейи. 6.5.1. Тыва

чогаалчыларның проказы. Ш.М. Суван. Тоожу «Хнн-Херелден аалчылар» (шилиттинген эгелер). Н.Ш. Куулар. Тоожу «Танаа-Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер). Э.Л. Донгак. Уругларга тоол «Буянныг амытаннар». 6.6. Ыдыктар. 6.6.1. Тыва шнлнкчнлрннн чогаалдары. С.Б. Пюрбю Шнлнк «Ынак Тывам». О.О. Сувакпит. Шнлнк «Россияга алдар». А Нержаа (А.Н. Кнжнгет). Шнлнк «Ие дылым». 6.7. Тиилелгенин сылдыстары. 6.7.1. Тыва шнлнкчнлрннн чогаалдары. С.А. Сарыг-оол. Шнлнк «Маадыр Чнргнй-оол». 6.7.2. Россия чоннарынын чогаалдары. Делегей литературазы. Муса Джалиль. Шнлнк «Укчугаштар» (очул. М.А. Кнжнгет). 6.8. Дириг амытаннар делегейи. 6.8.1. Тыва шнлнкчнлрннн чогаалдары. Ю.Ш. Кюнзегеш. Шнлнк «Эзимнернин ыры». 5 6.8.2. Тыва чогаалчыларнын проказы. С.С. Снргн-оол. Чечен чугаа «Ус-кушкаш». М.А. Кужугет. Чечен чугаа «Азыранчып чораш...» (шилиттинген эгелер). 6.8.3. Россия чоннарынын чогаалдары. Делегей литературазы. В.М. Санги. Чечен чугаа «Баштайгы олча» (очул. Д.С. Куулар). 6.9. Литература теориязы. Хуулгаазын тоолдар. Анаа тоолдар. Дириг амытаннар дугайында тоолдар. Авторлуг тоолдар. Басня. Деңнелге. Эпитет. Диригжидилге. Пейзаж.

11.3. Төрээн (тыва) чогаалды өөренигинин предметтиг түңнелдери.

5-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шингээдип алыр: чогаалдын темазын болгаш кол бодалын тодарадып билир; дылдын чурумалдыг аргаларын (деңнелге, эпитет, диригжидилге) тывар, оларнын сөзнглелге салдарын тодарадыр, маадырларнын овурун ылгап билир; улустуң аас чогаалынын жанрларын ылгап, аас чогаалынын аңгы-аңгы хевирлеринин дылынын онзагайын тодарадып билир; тоолдарнын хевирлерин ылгап билир: дириг амытаннар дугайында тоолдар, хуулгаазын тоолдар, анаа тоолдар; тоолдарнын өөредиглиг утказын тодарадып, кол маадырларнын аажы-чаңынга, маадырларнын аажы-чаңынга деңнелгелиг ннелел бээр; литературлуг (авторлуг) тоолдан улустуң тоолун ылгап билир; уран номчулганы, рольдап номчуурунун аянын билир; сөзнглелди план ьзугаар, шилилгелиг болгаш тодаргай эдерти чугаалаар; чогаалда маадырларынын хөделиишкиннеринге бодунун хамаарылгазын илереди, монолог чугааны кннседип, сөзнглелден бадыткалдыг чижектерни ажыглап билир; бердинген айтырыгларга аас болгаш бижимел хевирлиг долу харыыны берип шыдаар. 11.4. Тыва чогаалды өөренигинин предметтиг түңнелдери.

5-ки класстың тыва чогаал кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы.

Өөредилге планы-биле шупту-68 шак. Неделяда-2 шак.

Программазы:Тыва аас чогаал болгаш литература, Кызыл,2022ч

Ному:Автору:М.А. Кнжнтет, Л.Х. Ооржак, Е.Т. Чамзырын, А.С. Шаалы

Төрөөн чогаал, 5кл. Кызыл-2022ч

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Ай, хүнү	
			План	Факт
1	Кирилде кичээл. «Ном дугайында сөс	1		
2	С.Сарыг-оол «Ном»	1		
3	Ю.Кюнзегеш «Сиген шөлннде»	1		
4	Деңнелге	1		
5	С.Сарыг-оол «Эдер амытаннар»	1		
1 кезээ. Эгээрттинмес эргине- байлак-аас чогаал				
6	Улустуң аас чогаалы.	1		
7	Тоолдар	1		
8	Хуулгаазын тоолдар	1		
9	«Тос оолдуг Доктагана кадай»	1		
10	Анаа тоолдар	1		
11	«Балыкчы Багай-оол»	1		
12	«Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы»	1		
12	Дириг амытаннар дугайында тоолдар	1		
13	«Чеди иелиг Чес-Мыйыс».	1		

14	«Кускун биле Үгү».	1		
15	ЧТ: Эпитет дугайында билиг	1		
16	Леонардо да Винчи «Итпиктер болгаш оларның оолдары»	1		
17	Пеликан	1		
18	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр	1		
19	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр дугайында билиг	1		
20	Аас чогаалының биче хевирлери	1		
21	Триада	1		
21	Тывызыктар	1		
22	Тывызыктар дугайында билиг	1		
2 кезээ. Аас чогаалындан ужукталгаш...				
23	К.Кудажының «Кым эң ажыктыгыл?»	1		
24	М.С. Эргеп «Чартык арбай»	1		
25	Салим Снрнң-оол «Карактар дугайында маргылдаа».	1		
26	Ч. Чнлднм. «Тарааның тывылганы».	1		
27	М. Эргеп. «Хек чүге ыраажы болганыл?».	1		
28	Авторлуг тоолдар	1		
29	Олег Сувакпит «Арзылаң биле Пар».	1		
30	Басня дугайында билиг.	1		
31	С.Серен. «Ном биле портфель»	1		
32	И.Крылов «Каарган болгаш дилги»	1		
33	Ч/т: Диригжидилге дугайында билиг.	1		
34	Л.Иргит «Теве»	1		
3 кезээ. Чаштар делегейиниң көрүнчүү...				
35	Л.Б. Чадамба.«Аян-чорук». «Ужар» деп эге. «Кайгамчык-ла» деп эге.	1		
36	Л.Б. Чадамба. «Аян-чорук». "Азас"	1		
37	Ө. Монгуш «Тергелиг аът»	1		
38	Олег Саган-оол. «Эжишкилер».	1		
39	Пейзаж дугайында билиг	1		
40	О.Ө Сувакпит «Аът чарыжы»	1		
41	Монгуш Эргеп «Өдүгенде чайлаг». «Шулун», «Уялыг-Мыйыс». "Чараш мал"	1		

42	Монгуш Эргеп «Бнгн кежик –Чер – иеде». «Изиг маргылдаалыг кичээлдер»	1		
43	Шаңгыр-оол Суваң. «Кара-Баштыг».	1		
44	Роман Лудуп «Таваар, маажым бадып келгеш».	1		
4 кезээ. Хуулгаазыннар делегейи				
45	Ш.М.Суваң «Хүн-Херелден аалчылар» деп тоожудан эгелер	1		
46	Ш.М.Суваң «Хүн-Херелден аалчылар» деп тоожудан эгелер	1		
47	Николай Куулар. «Танаа-Херелдиң чуртунда». «Чайлагга таныжылга», «Элдептиг куй «Танывазы оранда чаа таныш».	1		
48	Николай Куулар. «Танаа-Херелдиң чуртунда». «Тоол ораны» деп эгелер.	1		
49	Николай Куулар «Танаа-Херелдиң чуртунда». «Тоол чуртундан дезишкин», «Аалчыларга бнзирел читкен».	1		
50	Эдуард Донгак «Буянныг амытаннар».	1		
51	Эдуард Донгак «Буянныг амытаннар».			
5 кезээ. Ыдыктарым				
52	Сергей Пюрбю. « Ынак Тывам ».	1		
53	О.Сувакпит «Россияга алдар»	1		
54	А.Нержаа «Ие дылым»	1		
6 кезээ. Тиелелгениң сылдыстары.				
55	С.Сарыг-оол «Маадыр Чнргнй-оол»	1		
56	Муса Джалиль «Укчугаштар»	1		
57	М.Сундуй «Дайынчылар»	1		
58	О.Сувакпит «Кечил-оолдуң солдаттары»	1		
7 кезээ. Дириг амытаннар делегейи				
59	Ю.Кюнзегеш «Эзимнерниң ыры»	1		
60	А.Куулар «Сыын мунупкан»	1		
61	ЧСК «Бир эвес мен сыын мунупкан болзумза»	1		
62	С.Снрнң-оол «Ус-кушкаш»	1		
63	Тыва улустуң ыдыктыг чаңчылдары	1		
64	М.Күжүгет «Азыранчып чорааш»	1		
65	«Азыранчып чорааш»	1		

66	В.Санги «Тулаага ужуражышкын»	1		
67	ЧС Чогаадыг «Аас- кежиктиң кужу ужуп келген»	1		
68	Частырыглар-биле ажыл	1		